

PRAZGODOVINSKO-ARHEOLOŠKO GRADIVO ZA PROUČEVANJE RALA NA SLOVENSKEM

Stane Gabrovec

Prazgodovinsko-arheološko gradivo za študij poljedelstva v ustreznih dobah na Slovenskem še ni izrabljeno v toliki meri, da bi moglo biti vir in osnova ostalim zgodovinskim delavcem pri njihovih obravnavah. To je za današnje stanje slovenske arheološke vede, ki se mora še vedno boriti z že pred prvo svetovno vojno nakopičenim, povrh pa še neznanstveno izkopanim gradivom, razumljivo, saj nam manjkajo tudi potrebne monografične obdelave. Vendar intenzivnejše delo na nekaterih drugih zgodovinskih področjih sili tudi arheologa, da razjasni stanje v svoji stroki. Tak primer je prav stanje raziskav rala in pluga, ki je na etnološki strani izvedeno že z vso širino in intenzivnostjo, tako v svetovnem kot domačem merilu.¹ Temu se pridružuje še interes zgodovinarja za prvo dobo slovenske naselitve.²

Tu podano gradivo ni novo, ampak izvira dosledno vse še iz dobe velikega zbiralnega hlastanja pred prvo svetovno vojno in je obteženo tudi s pomanjkljivostjo zbiralcev tiste dobe. Manjkajo skoraj vsi n drobnejši podatki o značaju in sestavu najdbe. Tako smo navezani več ali manj samo na tipološko analizo, ki seveda še zdaleč ne more povedati vsega tega, kar bi lahko znanstveno izvedeni izkop. To toliko bolj, ker v tipološki vrsti pogosto vse od poznolatskega gradiva do srednjeveškega ni prave, bistvene spremembe. Na tem mestu so tudi objavljeni le lemeži, pripadajoči nedvomno ornemu orodju, medtem ko marsikakega kosa, ki morda še spada v to vrsto in ki ga marsikateri avtor³ vključuje v svoje raziskave rala oziroma pluga, tu ne upoštevam.

¹ Za prvo je treba omeniti predvsem: P. Leser, Entstehung und Verbreitung des Pfluges. Münster 1931. V domači literaturi naj navedem Brataničeva dela. Tu naj omenim predvsem njegovo zadnje delo, Nešto o starosti pluga kod Slovena. Zbornik radova filozofskog fakulteta, knjiga 2, Zagreb 1954, 277 ss, kjer je obširno navedena tudi druga literatura, tudi arheološka. Orače sprave u Hrvata II, kjer je n drobno opisano vse jugoslovansko arheološko gradivo, je žal še vedno v rokopisu. Naj mi bo dovoljeno, da se tudi na tem mestu zahvalim prof. Brataniću za ljubezniva opozorila na literaturo in za njegovo siceršnje pomoč.

² B. Grafenauer, Ustoličevanje koroških vojvod in država karantanskih Slovencev. Ljubljana 1952, 436 ss. F. Baš, Pripombe k požigalništvu SE 6—7, 1954, 83 ss.

³ Cfr. Déchelette, Manuel d'Archéologie II/3. Paris 1914, str. 1379, sl. 610/6. Taki kosi se dobe ne samo v Idriji ob Bači, ampak n. pr. tudi v Šmihelu pri

Zaradi ozke povezave z ostalim orodjem je včasih težko potegniti jasno mejo. Gradivo je porazdeljeno takole:

1. Idrija ob Bači

Dva železna lemeža s črtalom iz groba 18 (Tab. II, 2, 3) in groba 5 (Tab. II, 5, 6).⁴ Naturhistorisches Museum na Dunaju.

2. Unec pri Rakeku⁵

1. Železen lemež. Tuljava je uhljato zavita na spodnjo stran, trikotniško oblikovani rezilni list je na prehodu v tuljavo širši. Na vrhni strani tuljava ne prehaja gladko v spodnji del, temveč je stopničasto oddeljena. D. 30,5 (9,5 in 21)⁶ cm, največja šir. 19,7 cm, šir. ustja 12,7 (10,8)⁷ cm. Teža 5,05 kg. Narodni muzej Ljubljana, inv. št. R 2641. Tab. I, 2.

2. Železno črtalo ukrivljene oblike, s pregibom na prehodu ročaja v rezilo. Dolgo rezilo, ki je bilo že za uporabe popravljeno, je oblikovano v obliki noža, ročaj je pravokotnega preseka in se proti vrhu širi. D. 53 cm, samega ročaja 21 cm, šir. do 6,5 cm. Inv. št. 2642. Tab. I, 1.

3. Železna gredeljnica, sestojeca iz treh členov, srednji v obliki osmice. Obrabljena členov pri stikih kaže na daljšo rabo. Celotna d. 52,5 cm, posameznih členov 24,5 × 13 cm, 18 cm in 14,5 × 6,5 cm (merjeno z zunanje strani). Inv. št. R 2644. Tab. I, 3.

Skupaj z ornim orodjem sta bili najdeni še:

4. železna kopača s štirimi roglji, romboidnega preseka. Velikost 21,5 × 30 cm. Inv. št. R 2643. Tab. I, 4;

5. železna kosa. 93 cm dolgo in 2,5 cm široko rezilo je skoraj ravno, le v zadnji šestini navznoter upognjeno. Trakasti ročaj je uvit na spodnjem delu v trn in prehaja v loku v rezilo. D. 99 cm. Inv. št. R 3562. Tab. I, 5.

3. Drnovo⁸

1. Železen lemež. Tuljava je uhljato zavihana na spodnjo stran, spodnji rezilni del je trikotniško oblikovan in na prehodu v tuljavo širši. D. 31,5 (11,5 in 20) cm, največja šir. 23 cm, šir. ustja 17 (13) cm. Teža 8,55 kg. Inv. št. R 2646.⁹ Tab. I, 7.

Postojni, vendar jih tu ne obravnavam. Enako bi še znatno lahko povečal gradivo, če bi objavil vse več ali manj podobne oblike, kot jih navaja Payne, *The Plough in Ancient Britain*, *The Archaeological Journal* 104, 1948, str. 89, sl. 1.

⁴ Szombathy, *Das Grabfeld zu Idria bei Bača*, MPK 1, 1903, 322 s in 330.

⁵ Müllner, *Argo* 3, 1894, 158 s. in tab. XII, 20, 24, 26, 27, 28.

⁶ Pred oklepajem je navedena celotna dolžina, v oklepaju pa najprej dolžina tuljave in nato rezilnega lista.

⁷ Merjeno od zunanje strani (številke pred oklepajem) in od notranje strani (številke v oklepaju).

⁸ Omenjena že pri Müllnerju, l. c., 159, in tab. XII, 21 in 22.

⁹ Inventar Narodnega muzeja se sklicuje tudi na akt 1891/96, ki bi morda mogel dati kake podatke o najdbi, je pa danes izgubljen.

2. Železen lemež enake oblike kot prejšnji. Rahla uglobitev v lemež jasno kaže na spoj plaza in lemeža. D. 35 (10 in 23) cm, največja širina 26 cm, šir. ustja 18 (14,5) cm. Teža 7 kg. Inv. št. R 2500. Tab. II, 1.

4. Vrh nika¹⁰

1. Železen lemež enakega tipa kot prejšnji, le znatno manjši. Dolžina 14,5 (5 in 9,5) cm, največja šir. 9 cm, šir. ustja 6,8 (5,7) cm. Teža 0,38 kg. Inv. št. R 1890. Tab. II, 4.

5. Šmarje pri Jelšah¹¹

1. Železen lemež enakega tipa kot prejšnji, le manj vitko, bolj stisnjeno oblikovan. D. 22 (7,5 in 14,5) cm, največja šir. 20,5 cm, širina ustja 15 (12,4) cm. Teža 3,6 kg. Pokrajinski muzej Maribor. Tab. I, 6.

6. Dunaj pri Jereki v Bohinju¹²

Štirje železni votivni lemeži z uhljato zavihanim toporiščnim in več ali manj pravilno trikotniško oblikovanim rezilnim delom.

1. D. 6 cm, fragmentarno ohranjen. Inv. št. P 3159. Tab. II, 8.

2. D. 5 cm, največja šir. 3,2 cm. Inv. št. P 3161. Tab. II, 7. Njegovo nesimetrično podobo je pripisati le neskrbní izdelavi.

3. D. 4 cm, največja šir. 2,5 cm. Inv. št. P 3162. Tab. II, 9. Fragmentarno ohranjen.

4. D. 4,5 cm, največja šir. 2,2 cm. Inv. št. P 3163. Tab. II, 10.

Štiri železna votivna črtala ukrivljene oblike, s pregibom na prehodu ročaja v rezilo. Rezilo v obliki noža je ravno, prehod v ročaj na notranji strani poudarjen, ročaj je pravokotnega preseka in se proti vrhu razširja.

5. D. 9,3 cm, samega ročaja 2 cm. Inv. št. P 3168. Tab. II, 13.

6. D. 9,3 cm, samega ročaja 2,3 cm. Inv. št. P 3169. Tab. II, 14.

7. D. 6,5 cm, samega ročaja 2,2 cm. Inv. št. P 3170. Tab. II, 12.

8. D. 7 cm, samega ročaja 2,5 cm. Inv. št. P 3171. Tab. II, 11.

Železen rimski plug iz Pazina¹³ omenja Dežman, vendar je brez podatkov, niti ga ni več v Narodnem muzeju, tako da ga ne moremo opredeliti.

¹⁰ Omenjen že pri Müllnerju, l. c., 159.

¹¹ Omenja ga F. Baš, SE 6—7, 1954, 96. S. Pahiču, kustosu Pokrajinskega muzeja v Mariboru, ki mi je dovolil objavo in dal ljubeznivo na razpolago risbo in fotografijo, se tudi na tem mestu najlepše zahvaljujem.

¹² Omenjeni že pri Müllnerju, l. c., 159. Narodnemu muzeju jih je podaril knez Windischgrätz, hkrati z nekaj noži in žebli s širokimi glavicami. Tu objavljam le votivne lemeže in črtala. Celotno gradivo, ki je danes dostopno, bo objavljeno skupaj v okviru celotnega prahistoričnega gradiva iz Bohinja. V Narodnem muzeju je le delček gradiva iz Windischgrätzovih izkopanin.

¹³ Deschmann, Führer 1888, 122, št. 13.

Vsekakor pa moramo sem prišteti Gurino v zgornji Ziljski dolini, čeprav je izven državnega slovenskega ozemlja in danes že tudi etničnega. V tamkajšnji prahistorični in rimski naselbini je bilo najdenih »nekaj zelo težkih lemežev«,¹⁴ »ki popolnoma ustrezajo idrijskim«¹⁵ in gredeljnica.¹⁶ Natančno število lemežev, najdenih na Gurini, ni znano, najdeni pa so bili najmanj trije.¹⁷

Za kronološko opredelitev imamo izhodiščno točko v Idriji ob Bači, kjer sta bila najdena oba lemeža in črtali v najbogatejših grobovih te nekropole, v grobu 18 in 5. Spremno gradivo je izredno izdatno in na njegovi podlagi datiramo s Szombathyjem prvi par še v kasnolatsko dobo, drugega pa v rimsko.¹⁸ Ta datacija je tudi danes še opravičena in verjetna, vendar krije v sebi nevarnost nesporazuma, predvsem v nearheološki literaturi. Nenehno ponavljanje, po katerem naj bi bil en lemež latenski, drugi pa rimski, lahko vzbudi videz, kakor da pripada dvem različnim kulturnim in etničnim nosilcem. To pa nikakor ne drži, kajti grobišče iz Idrije ob Bači pripada kulturno izrazito latenskemu krogu, etnično pa domačemu, predrimskemu¹⁹ prebivalstvu, ki je po vsem videzu zadržalo del svoje samostojnosti tudi še v prvih časih rimske zasedbe. Lahko govorimo le o časovnem razmaku, v katerem sta

¹⁴ Cfr. Bratanič, Nešto o starosti pluga kod Slovena, l. c., 293, op. 42.

¹⁵ Hoernes pri: Szombathy MPK 1, 1905, 361: Unter den jüngeren Funden von der Gurina begeben wir ganz denselben Pflugscharen... (kot v Idriji). Iz konteksta je razvidno, da misli Hoernes na poznolatske najdbe v Gurini, ne na rimske. Dva primerka objavlja (brez nadrobnosti) Niederle, Radlo a pluh, Národopisný věstník 12, 1917, 14, sl. 6/5, 6.

¹⁶ Naturhistorisches Museum, Wien, inv. št. 10316. Cfr. Bratanič, l. c., 293, op. 40, in Hoernes, MAG 16, 1886 (50).

¹⁷ Sodeč po kratkih poročilih Hoernesova o svojih izkopavanjih na Gurini v letih 1884—1887. V prvem poročilu, MAG 16, 1886 (49) s., omenja 2 lemeža hkrati z gredeljnico, ki bo po vsem videzu ta, ki jo omenja Bratanič. Naturhistorisches Museum, Wien, inv. št. 10316. Najdbe so našete v zvezi z drugim orodjem, ki da misliti na podobno orodje kot v Idriji ob Bači. Tretji lemež (že antično popravljen) omenja med najdbami v ruševinah rimske zgradbe, ki je stala že na prostoru, naseljenim pred rimsko zazidavo. MAG 16, 1886 (60) s. Iz Hoernesovega naštevanja je popolnoma nejasno, ali spada še v predrimski ali rimski horizont. Med fibulami iz tega kompleksa prevladujejo poznolatske in provincialno rimske. Skupno število najdenih lemežev iz svojih izkopavanj podaja Hoernes še enkrat v Generalbericht über die Ausgrabungen auf der Gurina, MAG 18, 1888 (53) ss. To poročilo se nanaša le na Hoernesovo izkopavanje 1884—87, zato ni izključeno, da je še kak kos bodisi v izdatnih slučajnih najdbah ali iz izkopavanja B. Mayerja, ki pa v svoji knjigi Gurina im Obergailthal, Dresden 1885, vsekakor ne omenja nobenega lemeža. Objavljena Hoernesova zaključna publikacija o Gurini ni izšla.

¹⁸ Szombathy, l. c., 359 s.

¹⁹ Za etnične nosilce veljajo običajno Kelti, Karni ali tudi Iliri oziroma Veneti. Čeprav deluje najdišče v svoji celoti resda keltsko, je konkretna določitev dosti bolj komplicirana in znanstveno neprečiščena, da bi mogli brez širše utemeljitve zavzeti stališče. Prim. tudi str. 25 tega dela. Zato uporabljam v celotnem delu širše pojme, kot »predrimsko«, »ilirsko-keltsko« prebivalstvo in podobno, s čimer pa seveda ne mislim, da bi moralo biti prebivalstvo povsod enako.

bila v obeh primerih položena lemež in črtalo v grob. Prvi par bi po Szombathyjevi dataciji sodil še v čas pred prihodom Rimljanov, drugi iz groba 5 pa že po prihodu. Že če je Szombathyjeva datacija dejansko popolnoma točna, je položitev v grob v našem primeru bolj slučajnostna zadeva, ki ne pove ničesar o tem, kje je bilo ralo izdelano in kdo ga je izdelal; važna je le toliko, ker nam jasno izpričuje, da prihod Rimljanov v Posočje v prvem začetku ni tako hudo prizadel domačega prebivalstva in so lahko več ali manj živeli nemoteno po svojih šegah in navadah dalje v nasprotju z drugimi predeli, n. pr. japonskim, kjer je to srečanje bilo popolnoma drugačno. Kulturno-zgodovinsko pa sta brez dvoma oba grobova latenska, etnično ilirsko-keltska, le da v prvem primeru groba 5 z neko opravičenostjo govorimo že o rimskodobnosti. V bistvu pa sta oba grobova zelo blizu skupaj tudi kronološko in niti ni nujno, da ju časovno loči rimska zasedba. Po horizontalni stratigrafiji grobišča²⁰ leži »rimskodobni«²⁰ grob št. 5 celo izrazito v sklopu srednjelatskih in kasnolatskih, kakor leži po drugi strani poznolatski grob št. 18 med rimskodobnimi. Pa tudi po arheološki analizi je delitev več ali manj shematična. V primeru groba št. 18 je to shematično delitev nekako diktirala čelada negovskega tipa, ki je kulturno-zgodovinsko poznohalštatska, v grobu št. 5 pa legionarska, izrazito rimska čelada. Imamo pa praktično v obeh grobovih tudi skoraj identične predmete, v obeh še srednjelatske fibule, kakor že take, ki bi bile lahko rimskodobne. Reinecke je dejansko datiral v svoji študiji o negovskem tipu čelad²¹ tudi grob št. 18 že v zgodnjo rimsko cesarsko dobo. To je seveda možno, nikakor pa ne nujno, saj je bilo naše najdišče v ozki povezanosti z Rimljani gotovo že pred rimsko zasedbo in je na našem najdišču marsikateri rimski element, ki ga tipološko navadno karaktriramo kot rimskodobnega, povsem lahko še iz časa pred rimsko zasedbo. To velja celo za rimsko legionarsko čelado kot najbolj otipljivi rimski kos v grobu št. 5. Toda nadrobnejša kronološka razmotrivanja nas tu ne zanimajo.²² Ne da bi delali silo, lahko oba grobova z lemežem in črtalom datiramo v prvo stoletje pr. n. št., pri čemer je grob št. 5 dejansko nekaj mlajši. S tem seveda sama na sebi še vedno nista opredeljena lemeža in črtali, ki bi bila lahko prav tako rimska, kot je n. pr. legionarska čelada v grobu 5. Da ni tako, nam pokaže šele primerjalno gradivo, ki ga v tem času, kot bomo pokazali, ne moremo iskati v Italiji, pač pa v drugih ilirsko-keltskih območjih. S tem lahko opredelimo oba

²⁰ Cfr. načrt grobišča, Szombathy, l. c., 293, in Szombathyjevo kronološko razdelitev posameznih grobov na strani 359 s.

²¹ Reinecke, 32, BRGK 1942 (1950), 151 ss.

²² Szombathyjeva datacija za večino najdb še vedno drži, močno pa je treba skržiti časovni obseg grobišča, ki ga stavlja Szombathy na dobo celih 1000 let. Grobišče se začneja po poznanem gradivu kvečjemu v kasnem halštatu in sega preko srednjega in kasnega latena, kjer doseže višek, nato še v zgodnjerrimsko dobo. Poznorimsko gradivo je iz kasnejših pokopov, ki nimajo nobene kontinuitetne zveze z grobiščem.

lemeža in črtali kot kulturno svojino domačega ilirsko-keltskega prebivalstva. Pred prvim stoletjem pr. n. št. ralo ni prišlo v grob, s tem pa, da ga starejši del grobišča ne pozna, smemo po vsej verjetnosti tudi čas uporabe postaviti le nebstveno nazaj. Kvečjemu še drugo stoletje pred našim štetjem bi bil torej najzgodnejši čas njegovega pojava v Idriji ob Bači, to pa je hkrati najstarejši datum, ki je za to vrsto lemeža in črtala z gotovostjo izpričan. Trajanje njegove rabe pa sega daleč preko časovnega obsega idrijskega grobišča, ki se zaključi v zgodnji cesarski dobi, pri čemer seveda ne upoštevamo nekaj neznatnih kasnejših pokopov, ki nimajo kontinuitete s celoto. O tem nam govori ostalo primerjalno gradivo.

V isti kasnolatenski čas sodita vsaj dva lemeža in gredeljnice iz Gurine.²³ Za tretji lemež, najden v ruševinah rimske stavbe, ki je stala že na mestu latenske, iz Hoernesovega poročila ni jasno, kateremu od obeh horizontov pripada. Žal gurinski primerki, ki so na Dunaju, niso zadostno publicirani in nam tako ne morejo pomagati pri tipološki analizi. Že omenjena ugotovitev Hoernes, ki je izkopal v Gurini, da gurinski primerki povsem ustrezajo idrijskim,²⁴ in njegova kronološka povezava gurinskih in idrijskih primerkov zadostuje, da uvrstimo gurinske primerke v isti tipološki, kronološki in kulturnozgodovinski sklop kakor idrijske. Od obeh primerkov, skiciranih pri Niederleju,²⁵ kaže prvi s stopničasto oddeljenostjo med tuljavo in rezilnim delom isti tipološki detalj kot unški, drugi pa se po svoji obliki sklada s šmarskim.

Gurina je ilirsko naselje, ki se je ohranilo od halštatske dobe vzdržema še globoko v rimski čas (najmanj še v 3. stoletje po n. št.). Pittioni poudarja ilirski značaj kraja tudi v latenski dobi, češ da stoji že izven ozemlja, ki so ga naselili Kelti.²⁶ Dvig Gurine v srednjem in kasnem latenu je najbrž v zvezi z eksploatacijo svinčenih rudnikov. Njen istočasni dvig z Idrijo ob Bači v srednji in kasnolatenski dobi hkrati s presenetljivo kulturno sorodnostjo obeh najdišč v tej dobi naznačuje še drug vzrok vzpona, to je razširitev trgovskih zvez z Italijo.

Za ostale najdbe kronologija ni tako zanesljiva. Na Uncu pri Rakeku, katerega arheološka podoba je sicer popolnoma neznana, gre za depojsko najdbo, ki jo lahko le tipološko opredelimo. Polg ornega orodja, ki je po analogiji z Idrijo ob Bači in Gurino — lemež in gredeljnice popolnoma ustrezata gurinskim primerkom — še prav lahko kasnolatensko, je docela enako tudi z ostalim gradivom, ki prav tako sodi v področje poljedelstva. Kosa ima najbližjo paralelo prav tako že

²³ Hoernes, MAG 16, 1886 (49) s. Cfr. tudi opombo 17.

²⁴ Iz skice pri Niederleju (Národop. věstník 12, 1917, 14, sl. 6/5, 6) ta popolna enakost sicer ni v celoti razvidna, dasi nedvomno lahko govorimo o tipološki enakosti. Je treba morda v drugem, bolj stisnjenem primerku videti kasnejši, rimski primerek iz ruševine rimske stavbe?

²⁵ Niederle, l. c., str. 14, sl. 6, št. 5, 6.

²⁶ Pittioni, Urgeschichte des österreichischen Raumes, Wien 1954, str. 763 ss. Splošno o Gurini še P. Reinecke, WPZ 15, 1928, 27 ss., ki razlaga njeno važnost s kulturno pomembnostjo kraja.

v Idriji ob Bači²⁷ in je tudi v rimskih najdiščih vseh mogočih kronoloških stopenj splošna,²⁸ kopača pa v osamelih najdbah v Mirni in na Ljubljanskem barju,²⁹ ki jih navadno imamo za rimske, ne da bi pri tem imeli osnovo za točno datacijo. Vsekakor bi lahko bila tudi kopača že latenska. Značaj depojske najdbe na Uncu in bližina važnega Šmihela pri Postojni z močno latensko postojanko, ki v mnogočem ustreza idrijski, moremo še najverjetneje razložiti, ko je bila šmihelska postojanka še živa, torej bi tudi unška najdba kronološko ustrezala idrijski in gurinski in je bila morda zaklad trgovca, ki je to blago iz ilirsko-keltskih centrov v današnjem Slovenskem Primorju posredoval na vzhod. To je sicer hipoteza, vendar še najverjetnejša.

Zelo važne bi bile najdbe iz Drnovega in z Vrhnike, če bi imeli o njih spremne podatke. Tako pa govorita le imeni najdišč samih, vendar je tudi ta govorica važna. Obe najdišči sta po danem znanem gradivu sicer pretežno rimski, za obe hkrati pa vemo, da sta neposredno nadaljevanje nekdanjih keltskih postojank: Drново-Neviodunum kot naselbina keltskih Latobikov, Vrhnika-Nauportus kot naselbina keltskih Tauriskov. Obe najdbi sta glede na značaj drugih najdb³⁰ verjetno že rimski, vendar na območju, kjer je ostala latenska tradicija nepretrgana in živa.

O lemežu iz Šmarja pri Jelšah, ki je brez vsakih spremnih podatkov, lahko rečemo le to, da tipološko ni ovire, da ga opredelimo kot starega bodisi latenskega ali rimskega. Datacija v rimsko dobo je vsekakor verjetnejša. O tem nam govori arheološka podoba kraja. Skozi Šmarje pri Jelšah je šla rimska cesta Celeia—Petovio, v neposredni bližini pa je bilo odkrito rimsko gospodarsko poslopje.³¹

Votivni lemeži in črtala z Dunaja pri Jereki izvirajo iz Windischgrätzovih izkopavanj leta 1888/89.³² Skupaj z nekaj noži in žebliji jih je Narodnemu muzeju podaril Windischgrätz sam, seveda je to le delček gradiva iz tedanjega njegovega izkopavanja. Spremnih podatkov ni. Votivni primerki so za sedaj ošamljeni, tudi nas na tem mestu ne zanima njihovo religiozno in idejno ozadje. Izdelani so pa očitno po velikih uporabnih primerkih dokaj neskrbno, tako da jih moramo imeti za miniature simetričnih lemežev, dasi bi bil zunanji videz v kakšnem primeru tudi drugačen. Spremno gradivo, ki ga je Windischgrätz hkrati

²⁷ Szombathy, l. c., 322, sl. 116. Cfr. tudi Attersee, Amberger MAG 57, 1927, 206 s.

²⁸ Omenim naj le gradivo, ki ga dobimo kot spremno lemežem. Čremošnik GZMS 42, 1930, tab. 12 (kjer je toporišče sicer drugače oblikovano). Kuzsinszky, A Balaton Környékének Archaeológiája, Budapest 1920, str. 63, sl. 82. Enake kose poznamo tudi iz Drnovega (Nar. muzej, Ljubljana), neobjavljeno.

²⁹ Narodni muzej, Ljubljana, inv. št. R 2485 in R 2486.

³⁰ Narodni muzej ima iz obeh najdišč le rimskodobne najdbe. Kolikor pač vsi omenjeni lemeži niso bili popolnoma osamele najdbe, bi se eventualno spremno gradivo morda le ohranilo oziroma dalo vsaj pobudo za vpis v prazgodovinski inventar. Ta argumentacija ima seveda le relativno vrednost.

³¹ Saria-Klemenc, Blatt Rogatec, Zagreb 1939, str. 61 s., z drugo literaturo.

³² Müllner, Argo 4, 1895, 66 s.

z lemeži podaril Narodnemu muzeju, je tipološko najbliže kasnohalštatskemu horizontu, časovno bi pa lahko segalo tudi še dalj v latensko dobo. Spremenne najdbe pa v našem primeru ne morejo biti odločilne za datacijo. Prvič ne vemo ničesar določnega, v kakšnem stratigrafskem razmerju so bile do votivnih mežev in črtal, drugič pa to ni edino gradivo, ki je bilo tedaj izkopano. Nekaj najdb, med njimi tudi rimske, omenja že Müllner, vendar s tako splošnimi oznakami, da so za datacijo neuporabne. Najdišče je že v svojem imenu (Dunaj) ohranilo keltsko tradicijo, naseljeno pa je bilo od poznohalštatske dobe do zgodnjega srednjega veka.³³ Če naše votivne lemeže in črtala datiramo v latenski čas, ko je bila naselbina po vsem videzu najživahnejša, za to nimamo popolnoma trdnih dokazov, pač pa veliko verjetnostno osnovo. Za to govori že tesna geografska povezanost z Idrijo po eni in Gurino po drugi strani. Povezanost bohinjkega kota z ozemljem onstran Alp je v prazgodovini vseskozi očitna, prav tako tudi zveza s Koroško, dasi ta ni tako izrazita. Uporaba rala kot votiv božanstvu rasti in plodnosti le še bolj podkreplja dejstvo, da je bilo ralo splošno poznano in je zato lahko prišlo kot simbol v kulturni in religiozni svet. To splošno poznanje pa lahko suponiramo le za ilirsko-keltske prebivalce v kasni latenski dobi; tako torej tudi to dejstvo potrjuje našo datacijo v srednji oziroma kasni laten, za kar so tudi sicer zelo tehtni argumenti.

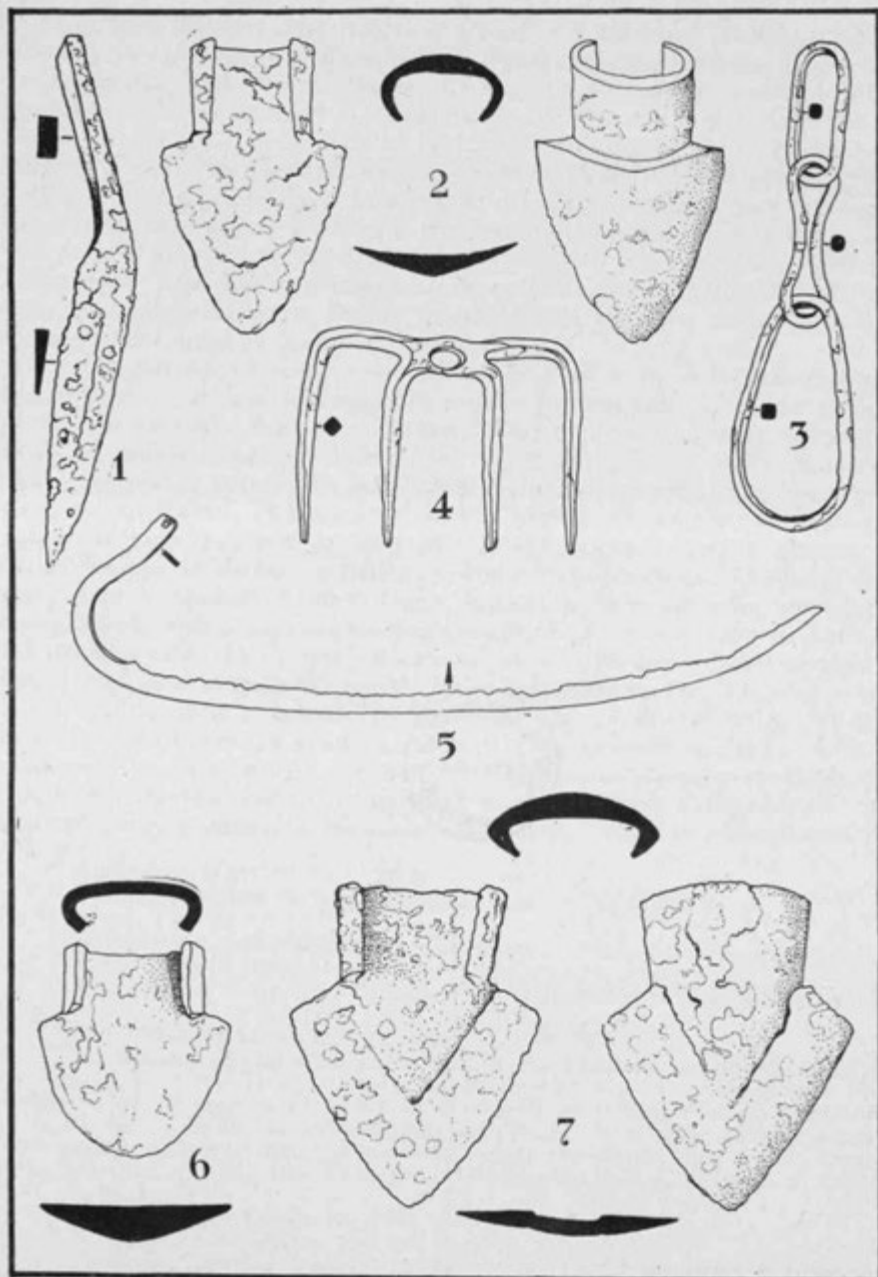
Kaj nam pove še ostalo neslovensko primerjalno gradivo? Gradivo je razmeroma izdatno, vendar bolcha na isti boleznii kakor slovensko, da je pogosto brez vsakih spremnih podatkov. Že na teritoriju Jugoslavije imamo v muzejih v Sarajevu, Zagrebu in Zadru nad 50 simetričnih lemežev,³⁴ katerih vseh zaradi pomanjkanja spremnih podatkov ne moremo kronološko točno opredeliti, nekaterih niti približno ne, nekaj pa jih je iz ruševin rimskih zgradb,³⁵ torej gotovo rimskodobnih. Latenskih sicer ni izpričanih, toda splošni značaj teh krajev tiči v nadaljevanju tradicije starega ilirsko-keltskega prebivalstva.

V sklop starejših najdb, poznolatenških in zgodnjericimskih — pri tem je značilno, da tudi v drugih primerih ta meja ni izrazita in jasna — sodi še nekaj najdb, ki ustrezajo našim, najdenim na slovenskem ozemlju.

³³ Tu je kopal leta 1937 tudi W. Schmid in našel gradivo, ki sega od poznohalštatske dobe do 1. stoletja pr. n. št. Slovenec 22. avgusta 1937, str. 7. Windischgrätzova izkopavanja so dala tudi rimsko gradivo: Müllner, Argo 4, 1895, 66 s. Za zgodnjeresrednjeveške najdbe cfr. Gabrovec, Arheološki vestnik 6, 1955.

³⁴ Bratanić, Orače sprave u Hrvata II (v rokopisu) in Nešto o starosti pluga kod Slovena, l. c., 292, op. 27. Po ustnem sporočilu B. Bratanića je sedaj to število še večje. Nekatero primerke ima zbrane in skicirane Niederle, Narodop. věstnik 12, 1917, 159 ss., sl. 11, 12, in tab. 1, in Život Starych Slovanů. Oddil kulturni III, 1, str. 65, sl. 10.

³⁵ Tako n. pr. Grude v Hercegovini, Sinjakovo pri Majdanu, Stup v Bosni. Radimsky, WMBH 5, 1895, 254; Čremošnik, GZMS 42, 1950, 211 ss., tab. 13, in Bratanić, l. c., 292, op. 27. Seveda je rimskih še več, le da za te nimamo drugih argumentov ko tipološke.

Sl. 1—5. *Unec pri Rakeku*, 6. *Smarje pri Jelšah*, 7. *Drnovo*.

Merilo: 1—4, 6—7 = 1 : 8, 5 = 1 : 10

Risba: Erna Jenko

Kot latenski navajajo simetrični lemež iz Atterseea,³⁶ gotovo poznolatenski je ta iz Kornwestheima.³⁷ Iz Württemberga omenja Bittel še druge lemeže, katerih datacija pa ni zanesljiva.³⁸ Kasnolatenska je depojska najdba iz Kolina³⁹ na Češkoslovaškem, v njej je tudi železen lemež našega tipa, Prav tako bi lahko bil latenski še lemež iz Schandorfa⁴⁰ (Čembe na Gradiščanskem), najden skupaj s črtalom in gredeljnico, dasi ga šteje Barb, ki vseskozi dopušča tudi datacijo v latenski čas, zaradi analogij za rimskega. Analogije pa seveda prav za tovrstno opredelitev niso odločilne, dasi je treba priznati, da v primeru Schandorfa, prav tako kot v primeru Unca pri Rakeku, nimamo zanesljive opore za trdno datacijo. Nekaj primerkov iz latenske dobe objavlja Payne.⁴¹ Že rimski je lemež iz Carnuntuma.⁴²

Vsi dosednji primerki — z izjemo bosenskih — so latenskodobni, zgodnjericinski ali rimski brez ožje oznake in nam rabijo bolj za dokumentacijo nastanka tega tipa lemeža. Sedaj nam pa preostaja še druga skupina analogij, ki sega gotovo še v kasnorimski čas. Sem spada že nekaj bosenskih primerkov, predvsem pa nekaj panonskih iz Feneka⁴³ ob Blatnem jezeru. Ti zadnji primerki, oziroma vsaj nekaj od njih je gotovo že kasnorimskih. Iz četrtega stoletja moramo omeniti obesek v obliki lemeža in črtala iz Szilagy-Solmyo.⁴⁴ Kot miniaturni obesek iz zlata nam v tipologiji simetričnega lemeža gotovo ne more povedati mnogo, toda važno je njegovo pričevanje, da je v tem času ta oblika gotovo še v rabi, saj je tudi kot okrasni ali religiozno-simbolni predmet moral biti vzet iz realnega sveta, ki je bil tedaj še živ. Alj sodi v to kasno grupo tudi primerek iz Csenega,⁴⁵ ki je objavljen v sklopu zgodnjerednjeveškega gradiva, ni gotovo. Po preseljevanju pa imamo enako obliko izpričano že v zgodnjerednjeveških staroslovanskih najdiščih, predvsem v depojskih najdbah in gradiščih na Češkoslovaškem. Glavno gradivo navajata Niederle⁴⁶ in Eisner.⁴⁷ Prve najdbe imamo iz

³⁶ Amberger, MAG 57, 1927, 206 ss.

³⁷ Bittel, Die Kelten in Württemberg 1934, str. 42, in tab. 22/8.

³⁸ Bittel, l. c., str. 79.

³⁹ Filip, Obzor prehistoricky 13, 1946, 22 ss.

⁴⁰ Barb, MAG 67, 1937, 74 ss.

⁴¹ The Plough in Ancient Britain, The Archaeological Journal 104, 1948, 82 ss.

⁴² Der römische Limes in Österreich 10, 1909, 52.

⁴³ Kuzsinszky, A Balaton környékének Archaeológiája. Budapest 1920, str. 64 s., sl. 85 in 84. Točna datacija zaradi pomanjkljivih stratigrafskih podatkov seveda ni mogoča. Od sekir, ki so objavljene skupaj z lemeži na slikah 8f in 82, 84, je jasno, da so nekatere zelo kasne, že iz dobe preseljevanja. Tudi sicer je dobro poznan poznorimski značaj Feneka, ki sega vse do 6. stoletja. Cfr. tudi Alföldi, Der Untergang der Römerschaft in Pannonien, 2. Bd., 1926, str. 30 ss.

⁴⁴ Hampel, Alterthümer III, 14 c.

⁴⁵ Hampel, Archaeologiai Ertesítő 22, 1902, 437.

⁴⁶ Niederle, Národop. věstník 12, 1917, 1 ss. Isti, Život Starych Slovanů. Oddíl kult. III, 52 ss. Isti, Národ. věstník 27—28, 1934/35, 99 s.

⁴⁷ Eisner, Slavia Antiqua 1, 1948, 367 ss. Cfr. še Budimsky-Krički, Památky, pravek 43, 1930, 108 ss., sl. 3, za najdbo iz Kotov.

starogradiščanske dobe dalje (najstarejše že iz 7. stoletja⁴⁸), in sicer predvsem v odrsko-moravskem predelu, torej na ozemlju, ki gravitira pretežno k srednjemu in spodnjemu Podonavju. Povezanost teh lemežev in črtal neposredno s kasnim rimskim horizontom v Panoniji je na dlani. Te povezanosti ne poznamo le v ornem orodju, marveč tudi v drugem kovaškem orodju, kot je v zadnjem času pokazal zlasti Eisner.⁴⁷ Splošna povezanost najstarejše gradiščanske kulture s panonskim avaroslovanskim horizontom pa je že dolgo znana. Predvsem je treba tu še enkrat poudariti važnost mesta Feneka, stare rimske Mogentiane, iz katerega objavlja Kuzsinszki v že omenjenem delu 8 lemežev našega tipa, 4 črtala in 4 gredeljnice. Tako iz ostankov arhitekture kot pripadajoče nekropole je jasno, poudarja Alföldi,⁴⁹ da sega mesto do šestega stoletja, ne da bi menjalo svoje prebivalstvo. Izrazito poznorimski karakter najdb, tako v arhitekturi kot v izkopaninah, ki ga opisuje Kuzsinszki in kateremu pripada tudi orno orodje, poudarja prav tako že Alföldi. V neposredni bližini Feneka leži Keszthely, Alsopahok in druge temeljne postojanke kezsthelske avaroslovanske kulture, katerih vpliv v najstarejših staroslovanskih kulturah je nedvomen. Tako je dan popolnoma naraven most, preko katerega je latensko-rimski lemež s črtalom vred prešel v staroslovensko materialno kulturo.

Za črtala je z vso dosegljivo popolnostjo zbral gradivo že Bratanić.⁵⁰ Črtala spremljajo pogosto v vseh dobah (latenski, zgodnji in kasni rimski in zgodnesrednjeveški) simetrične lemeže, redkejši so primerki samih črtal brez lemežev. Iz Bratanićevega gradiva naj tu omenimo le primerke, ki neposredno zadevajo naš prostor in problem. Že latensko bi moglo biti poleg naših primerkov iz Idrije ob Bači, morda Unca, še črtalo iz Schandorfa⁵¹ na Gradiščanskem. Izven našega ozemlja je latensko najbrž eno iz Anglije.⁵² V muzejih v Zagrebu, Zadru in Sarajevu leži 20 črtal,⁵³ ki jih pobljže ne moremo opredeliti, 3 so iz ruševin rimskih zgradb (Grude v Hercegovini, Sinjakovo in Stup v Bosni). Iz kasnorimske dobe pa so primerki iz Feneka.⁵⁴ Szilagy-Solmyo z zlatim lemežem in črtalom smo že omenili. Izven našega prostora je mnogo

⁴⁸ V sedmo stoletje datira Eisner depojsko najdbo iz Mor. Sv. Jana, kjer imamo tudi lemež našega tipa. Ein Hortfund der älteren Burgwallzeit. Aus der Slowakei, Altböhmen und Altmähren 1, 1941. Citirano po C. Friedrich, Obzor prehistoricky 15, 1946, 45 s.

⁴⁹ Untergang der Römerschaft II, str. 38 s.

⁵⁰ Bratanić, l. c., str. 279 s pripadajočimi opombami in karta I. Isti, Eine Möglichkeit zur Fortführung der Pfluggeräteforschung, Actes du IVe Congrès International des Sciences Anthropologiques et Ethnologiques, Tome II, Wienne 1952. Separat str. 8, sl. 5, kjer je podana tudi tipološka razdelitev črtal.

⁵¹ Barb, MAG 67, 1957, 74 ss.

⁵² Payne, l. c., sl. 3, št. 1 (Bigburg), ki se pa tipološko razlikuje od naših črtal, tudi datacija ni povsem zanesljiva.

⁵³ Bratanić, l. c., str. 292, op. 27.

⁵⁴ Kuzsinszky, l. c., str. 64, sl. 84.

primerkov iz južne Anglije⁵⁵ in tudi na Nemškem,⁵⁶ kjer se pa vežejo z drugačno obliko lemeža. V zgodnesrednjeveško dobo nas vodijo delno že pri lemežih omenjena imena na Češkoslovaškem: Žitavska Tön, Gajary in Zadielo.⁵⁷ To naštevanje analogij, ki seveda ni popolno (nadbneje glej pri Brataniću), nakazuje že ob lemežih izraženo misel, da je tudi črtalo od njegovega nastanka (najstarejši primerek imamo tudi tu iz Idrije ob Bači) živel dalje še v rimskem času. Kasnorimski čas je predvsem vnovič izpričan v Panoniji in nato zopet v zgodnesrednjeveških slovanskih najdiščih na Češkoslovaškem, gotovo ne brez zveze s Panonijo. Razne tipološke variante niso toliko važne in jih za sedaj ne moremo tolmačiti niti kronološko niti kulturno. Važnejša so nekatera druga opažanja. V Angliji⁵⁸ pri nekaterih rimskih črtalih ostrina črtala ni v isti liniji z držajem, marveč je pomaknjena nekoliko v levo. To bi lahko kazalo na nesimetrično orno orodje, torej plug, že v rimskem času, kar pa z gotovostjo še ni izpričano. Na neko vrsto rala oziroma pluga premetnjaka pa kažejo luknjice oziroma petlja na črtalu.⁵⁹ Takih primerkov pa v slovenskem gradivu nimamo.

Za gredeljnice imamo poleg primerkov z Unca in Gurine še osem paralel.⁶⁰ Vse najdbe spadajo v območje Panonije in južnega Norika. Kronološko od kasne latenske dobe (Gurina, morda Unec) do poznorimske (Fenek). Poznolatenski oziroma zgodnjerimski je kos iz Schandorfa, kraj, ki smo ga omenili tako pri lemežu kot pri črtalu, rimski brez ožjih podatkov pa bodo primerki iz Vinkovcev in Berka pri Vukovaru.⁶¹ Štiri kasnorimske primerke imamo še iz Feneka,⁶² enega iz Sümegha⁶³ na Madžarskem, ne poznamo jih pa v zgodnesrednjeveškem slovenskem gradivu.

Gredeljnica z Unca ni popolnoma čist primerek. V ostalih kosih sta oba manjša člena (lahko jih je tudi več) oblikovana v obliki osmice, v primerku iz Unca pa je le srednji. Prav tako ne kaže zadnji člen običajne sploščenosti.⁶⁴ Ker so bile gredeljnice najdene vedno v zvezi z lemežem in običajno — razen v primeru iz Gurine — tudi s črtalom; pripadajo nedvomno ornemu orodju in jih je treba tolmačiti, kakor pra-

⁵⁵ Payne, l. c.

⁵⁶ Lindenschmit, Die Alterthümer unserer heidnischen Vorzeit III, 3, Tab. 4, 1. Germania Romana V, Tab. XV, 5.

⁵⁷ Eisner, l. c., 371, sl. 2, in isti, Slovensko v praveku, Bratislava 1933, Tab. XCIII, 1, 8; XCIV, 8. Za najdbe iz Gajarov ni popolnoma gotovo, ali pripadajo vse depou, en lemež in eno črtalo lahko pripadata tudi gradišču. Cfr. Eisner, Památky archaeologicke 37, 1946, str. 99, in sl. 5, in str. 103. Za Zadielo cfr. Eisner, Slovensko v praveku, 261.

⁵⁸ Payne, l. c., 96 s.

⁵⁹ Bratanić, l. c., 280.

⁶⁰ Bratanić, l. c., 293, op. 41.

⁶¹ Bratanić, l. c., sl. 12.

⁶² Kuzsinszky, l. c., str. 64, sl. 83.

⁶³ Darnay, AE 24, 1904, 197.

⁶⁴ Cfr. primere iz Vinkovcev in Berka pri Vukovaru, Bratanić, l. c., sl. 12.

vilno poudarja Bratanič,⁶⁵ kot spoj kratkega in debelega gredlja s kolci. Posredno je gredeljnica torej dokaz rala s kolci.

V današnjem stanju raziskav še nimamo trdne podlage za tipološko razvrstitev simetričnih lemežev. Vsekakor imamo več osnovnih tipov,⁶⁶ ki jih tu ne mislimo obravnavati, ampak se omejujemo le na osnovni tip, ki je zastopan v slovenskih najdbah in je po vsem videzu v Vzhodnih Alpah in Panoniji prevladujoč in najbolj trdoživ. Že Brataničeva karta⁶⁶ kaže jasno na glavno koncentracijo našega tipa na ozemlju severno in vzhodno od *caput Adriae* in v zaledju. Karta s kronološko detajliranim gradivom bi bila seveda še bolj poučna. Če poskusimo že tu tipološko analizo našega tipa v vzhodnoalpskem in panonskem ozemlju in v njegovem zaledju, je rezultat za sedaj le bolj negativen. V okviru tega tipa samega danes še ni mogoče pokazati niti na kako razvojno tendenco niti na kake variante, ki bi jim lahko dodelili bodisi kronološki ali kulturno-zgodovinsko določujoči predznak. Zato je gradivo danes še vedno premalo in preslabo publicirano,⁶⁷ kolikor pa je, kaže na neko neizenačenost že takoj v začetku. Primerjajmo samo bolj podolgovati, vitki kos iz Idrije ob Bači in širokega, stisnjena iz Gurine! Že med obema pri Niederleju skiciranima primerkoma iz Gurine⁶⁸ je razlika, prav tako med kosi iz Feneka. Večinoma gre le za večjo ali manjšo skrbnost in večino pri izdelavi, manj pa za pravo tipologijo. Isto bo skoraj veljalo za zgodnjesevneške slovanske primerke. Le da tu poznamo že poizkuse tolmačenja teh tipoloških razlik. Nowothenig⁶⁹ deli po oblikovanju tuljave lemeže v kasnejše in mlajše. Kretschmar⁷⁰ vidi razliko med vitkimi in žlebovitimi lemeži na ozemlju Lužiških Srbov in Čehov — katerih vznik vidi prav tako v delavnica vzhodnoalpskih Keltov — in nemškimi, ki so široki in ploščati. To razlikovanje očitno sprejema tudi Eisner, ki je voljan videti v depojski najdbi iz Let, kjer so našli tak širok in ploščat lemež, zahodne vplive, ne pritrjuje pa Kretschmarju v razlagi šlezjskih lemežev, ki jih ta kljub tipološki sorodnosti s češkimi, spravlja v zvezo z vandalskimi.⁷¹ Po Eisnerju so tudi šlezjski latensko-rimska dediščina. Med tipološkimi razlikami naj še omenimo, da imajo nekateri lemeži vrhnji toporiščni del, v katerem je tičal plaz, ožji; spodnji, lopatasti, ki je razmetaval zemljo, pa širši in jasno oddeljen od zgor-

⁶⁵ Bratanič, l. c., 281 s.

⁶⁶ Cfr. Bratanič, *Eine Möglichkeit zur Fortführung der Pfluggeräteforschung*, l. c., sl. 4. Drachmann, *PWRE XIX*, 2 s. v. *Pflug*, 1467 s.

⁶⁷ Bratanič, *Orače sprave u Hrvata II.*, ima publicirano tudi vse zadevno jugoslovansko arheološko gradivo, je pa žal še vedno v rokopisu.

⁶⁸ Niederle, *Nár. věstník* 12, 1917, 74, sl. 5, 6.

⁶⁹ E. Nowothenig, *Germanische Ackergeräte in Schlesien, Altschlesien* 8, 1939, 93 ss.

⁷⁰ *Die Herkunft der frühgeschichtlichen Pflugscharen in Sachsen, Sachsens Vorzeit* 1 in 2, 1940 (1941), 45 ss. Citiram po Eisner, *Slavia Antiqua* 1, 1948, 373 s. Nowothenigovo in Kretschmarjevo delo mi ni bilo dostopno.

⁷¹ Eisner, l. c., 374 ss.

njega, medtem ko pri drugih te oddeljenosti ni. Prvi način je izrazito pogojen po tehniki izdelave. Toporiščni del je običajno prav za toliko uvit, za kolikor je ožji. To se pravi, da bi ob razvitju zavojev dobili enakomerno proti vrhu razširjajočo se železno ploščo, ki jo je kovač nato na robovih presekal in uvil v tuljavo. Ta tehnični postopek je predvsem izpričan v vzhodnoalpskih in panonskih primerkih od najstarejših kosov dalje in kaže na neki enak postopek pri izdelavi. Drugega pa dobimo pogosteje v krajih, ki so od tega prostora bolj oddaljeni. Značilna je ta razlika že v starejših obdobjih.⁷² Ta druga varianta je po eni strani bližja drugemu tipu lemežev, ki je n. pr. na Nemškem⁷³ pogostnejši, hkrati pa je bliže drugemu poljedelskemu orodju, ki predočuje več ali manj bonum commune srednje in kasne latenske dobe s podaljškom v rimsko. Da, tako blizu, da je včasih kratko in malo dvomno, ali kak kos res predočuje lemež ali ne. Če v najstarejšem času brišemo iz karte razprostranjenosti drugo varianto, je naš tip lemeža še celó omejen na Norik in Panonijo. Podobno je tudi v rimski dobi. Očitno je prvo varianto uporabljalo več ali manj romanizirano prebivalstvo v Noriku in Panoniji, ki je prav v železnem orodju zadržalo osnove predrimske civilizacije. Težišče se je sedaj premaknilo le bolj v notranjost, kar utegne biti v zvezi z upadom poljedelstva sploh na prehodnem in večkrat opustošenem prehodnem slovenskem ozemlju. Drugod pa je tudi v rimskem času pogostnejša druga varianta s širšim toporiščnim delom.⁷⁴ V Feneku dobimo oba tipa ob prevladujoči prvi varianti. Tu je druga varianta lahko že samo navidezna in predočuje dejansko le manj skrbno izdelan kos.

Pri tipološki analizi je vendarle še treba omeniti dejstvo zelo različnih velikosti in tež, ki ga je prav tako treba upoštevati. Ob formalni enakosti je n. pr. vrhniški lemež, ki je dolg 14,5 cm in težak 0,58 kg, vendarle nekaj drugega ko drnovski z dolžino 31,5 cm in težo 8,55 kg. Tudi težki, veliki primerki so po vsem videzu vezani na vzhodnoalpski in panonski prostor, predvsem pa na njegovo starejše obdobje. Zgodnje-srednjeveški slovanski primerki so običajno manjši in po vsem videzu tudi lažji.⁷⁵ Za primerke iz Feneka nimamo podatkov o merah. Pri vsem tem pa je treba priznati, da so tipološka razmišljanja še močno tve-

⁷² N. pr. latenski lemež iz Kolina, *Obzor prehistoricky* 15, 1916, 22 ss., sl. 1.

⁷³ Glej tip 6 po Brataniću, *Eine Möglichkeit zur Fortführung der Pfluggeräteforschung*, l. c., sl. 4, št. 6. Za nemške lemeže cfr. Leser, o. c., 152 s., in Behlen, *Der Pflug und das Pflügen bei den Römern und in Mitteleuropa in vorgeschichtlicher Zeit*. Dillenburg 1904, str. 79 ss. Sicer pa našim primerkom strogo ustrežajočih primerkov iz Nemčije ne poznam, razen iz Württemberga, ki pa spada še v alpsko območje.

⁷⁴ Cfr. Steiner, *Xanten*, Frankfurt 1911, str. 112, sl. 18, št. 12.

⁷⁵ Nekateri kosji so prav majhni, n. pr. lemež iz Mor. Sv. Jana je dolg ca. 9 cm, običajna dolžina pa je ca. od 12–16 cm (torej najbližji našemu vrhniškemu primerku), primerek iz Brankovic pa je dolg nad 31 cm. Po skicah pri Eisner, l. c., sl. 3, 4. Kot velik kos v nasprotju z drugimi omenja Eisner lemež iz Zádiela, *Slovensko v praveku*, str. 261.

gana, dokler ne bomo imeli solidno publiciranega in dostopnega vsega gradiva.

Dosedanje analize so pokazale na pomembnost vzhodnoalpskega prostora pri nastanku določenega tipa lemeža, črtala in gredeljnice. Tu imamo najstarejše primerke in hkrati tudi najpogostnejše. Preostane torej, da najdemo vzroke za to. Vabljava bi bila misel, da je vzhodnoalpski prostor ob robu nastajajoče močne rimske države le posrednik za rimsko orno orodje. Ta sklep pa ni dopusten, ker prav v Italiji tako orno orodje sploh ni izpričano.⁷⁶ Nasprotno pa je najstarejši pojav rala tega tipa v Vzhodnih Alpah dokumentiran in tudi sicer razumljiv tako tipološko kot iz ekonomsko-političnih razmer.

Razumljiv je tipološko. Tipološko obravnavanega tipa lemeža ne smemo ločiti od cele vrste poljedelskega orodja, ki nastopa hkrati z njim in od katerega so nekateri kosi gotovo že starejši. Ugotovili smo že, da je za nekatere primerke težko reči, da jih niso prav tako uporabljali kot lemeže in da jih nekateri avtorji dejansko postavljajo v to vrsto. Ne glede na to je jasno, da je sistem nasajevanja pri lemežu enak, kakršnega poznamo od srednjelatenske dobe dalje pri sekirah, kopačah in celi vrsti drugega orodja, ki se v tem času odkriva prav v najdiščih, kjer imamo izpričane najstarejše primerke lemeža (Idrija ob Bači, Gurina). Ne samo lemež, marveč tudi marsikateri drugi kos orodja se v tem času prvič pojavi prav v Vzhodnih Alpah. V tem krogu pojav lemeža ni presenetljiv niti tipološko niti vsebinsko. V prvem primeru je imel že nakazano obliko v siceršnjem poljedelskem orodju, v drugem ga je visoko stanje poljedelstva, ki ga izpričuje ostalo orodje, naravnost narekovalo. V tem času se je prej izključno ali pretežno kopaško poljedelstvo z vso naglico spreminjalo v pretežno orno. Nastanek in pojav tolike množine novega orodja jasno odseva poudarjeni razvoj poljedelstva, in s tem nastanek ornega poljedelstva. Ta razvoj pa je imel svojo ekonomsko in politično bazo, ki je očitna v splošnem ekonomskem razcvetu, kakršnega nam kažejo najdišča v Vzhodnih Alpah na meji rastoče rimske države v srednjem in kasnem latenu.

To je drugi ekonomski razcvet teh krajev. Prvi je v sredini halštatske dobe, tako imenovanem cvetočem halštatu, ki je začel hirati s prvimi keltskimi vpadi. Po konsolidaciji in uravnovešenju novo nastalih razmer je po spoju ilirskega kulturnega substrata in keltskega superstrata bila dana baza za nov razvoj in razcvet. Nova konsolidacija sil v novih razmerah lahko pomeni tudi pregrupacijo prejšnjih centrov. Vače so še dalje naseljene, nimajo pa več starega pomena, v bližini Nevidodunuma ali prav na njegovem mestu nastaja nov center, ki je

⁷⁶ Leser, o. c., 219 ss. Tip ornega orodja v Italiji v dobi republike in zgodnjega cesarstva je popolnoma drugačen. Prav tako staroitalski in etruščanski. Ralo, ki je upodobljeno na certoški situli (Hoernes, *Urgeschichte der bildenden Kunst*, Wien 1925, str. 507), bi bil še najresnejša analogija za našo predstavo o eventualnem ilirskem ralu pri nas.

združil prejšnje ilirske postojanke ob robovih ravnine, Idrija ob Bači je naslednica Sv. Lucije.

Ta drugi ekonomski razcvet je v Noriku in na ozemlju južno od Alp in Adrijo pogojen še posebej z novo porajajočimi se trgovskimi zvezami z nastajajočo rimsko Italijo. Te zveze pa so imele tudi svoje politične posledice. Le skromna skica naj nakaže problem, ki terja v celoti še znanstveno obdelavo. Domače ilirsko-keltske postojanke, ki so doživele razcvet v kasnolatenški dobi in ki ga skušamo razložiti s trgovskimi zvezami z Italijo, s prihodom Rimljanov ne prenehajo takoj. V zgodnjecesarско dobo se nadaljujejo še Idrija ob Bači in njej sorodne postojanke,⁷⁷ še dalje v rimski čas sega Gurina, posebno karakterističen primerek odkrivajo najnovejša Eggerjeva izkopavanja na Magdalenski gori na Koroškem, kjer se Rimljani neposredno opirajo na vladajočo plast domačega prebivalstva. Podoben primer utegne biti z Latobici v Neviodunumu in Mihovo traja, kot kažejo najdbe na Dunaju, brez vseh večjih pretresov še v drugo stoletje. Z eno besedo: Rimljani so se pri osvajanju naših krajev delno naslonili na domače prebivalstvo. Če pravim delno, je to jasno že iz zgodovinskih virov, ki nam po eni strani govorijo o brezobzirni vojni med Japodi in Rimljani, po drugi pa izpričujejo nadaljnji — četudi okrnjeni — pravni obstoj Regni Norici. Če je politično bil Regnum Noricum še tako formalna zadeva, je pa brez dvoma ta formalnost bistveno vplivala na razmerje Rimljanov do domačega prebivalstva ob njihovem prihodu. Da so Rimljani tudi želeli imeti varen bok v svoji japodski vojski in ilirsko-panonskem uporju in niso imeli interesa, da si istočasno razširijo svojo fronto še na Noricum, je stvar popolnoma razumljive politične taktike, ki je imela tako že oporo v dobrih trgovskih zvezah prejšnjih stoletij. Da je bil predel med Alpami in Jadranom bolj naslonjen na noriško ozemlje, lahko že danes trdimo, čeprav ta problem v znanosti še ni načet. Omenim naj le nedvoumni Ložarjev dokaz,⁷⁸ da Šmihel pri Postojni ni japodski v svoji materialni kulturi. Ne da bi hoteli dati dokončno sodbo pred nadrobni znanstvenimi raziskavami, ki so tu še potrebne, lahko poudarimo navezanost Šmihela⁷⁹ na noriški prostor v širšem smislu. Gotovo pa to velja za Idrijo ob Bači.⁸⁰ Drugačen taktični odnos Rimljanov do Norika nam razloži tako pogostno nejasnost kronološke opredelitve ornega orodja med poznim latenom in zgodnjo ce-

⁷⁷ Ob odkritju Idrije ob Bači je bil njen položaj še zelo osamljen in zato nerazumljiv. Danes poznamo od Postojne do Kobarida že večje število postojank, ki jih lahko uvrstimo v idrijsko kulturno grupo; najdbe še niso objavljene. Glavni dokaz pa morajo dati nova izkopavanja, saj ta predel od Marchesettijevih in Szombathyjevih časov ne pozna več svojega raziskovalca.

⁷⁸ Ložar, *Predzgodovina Slovenije*, posebej Kranjske v luči zbirke Mecklenburg, GMD 14, 82 ss.

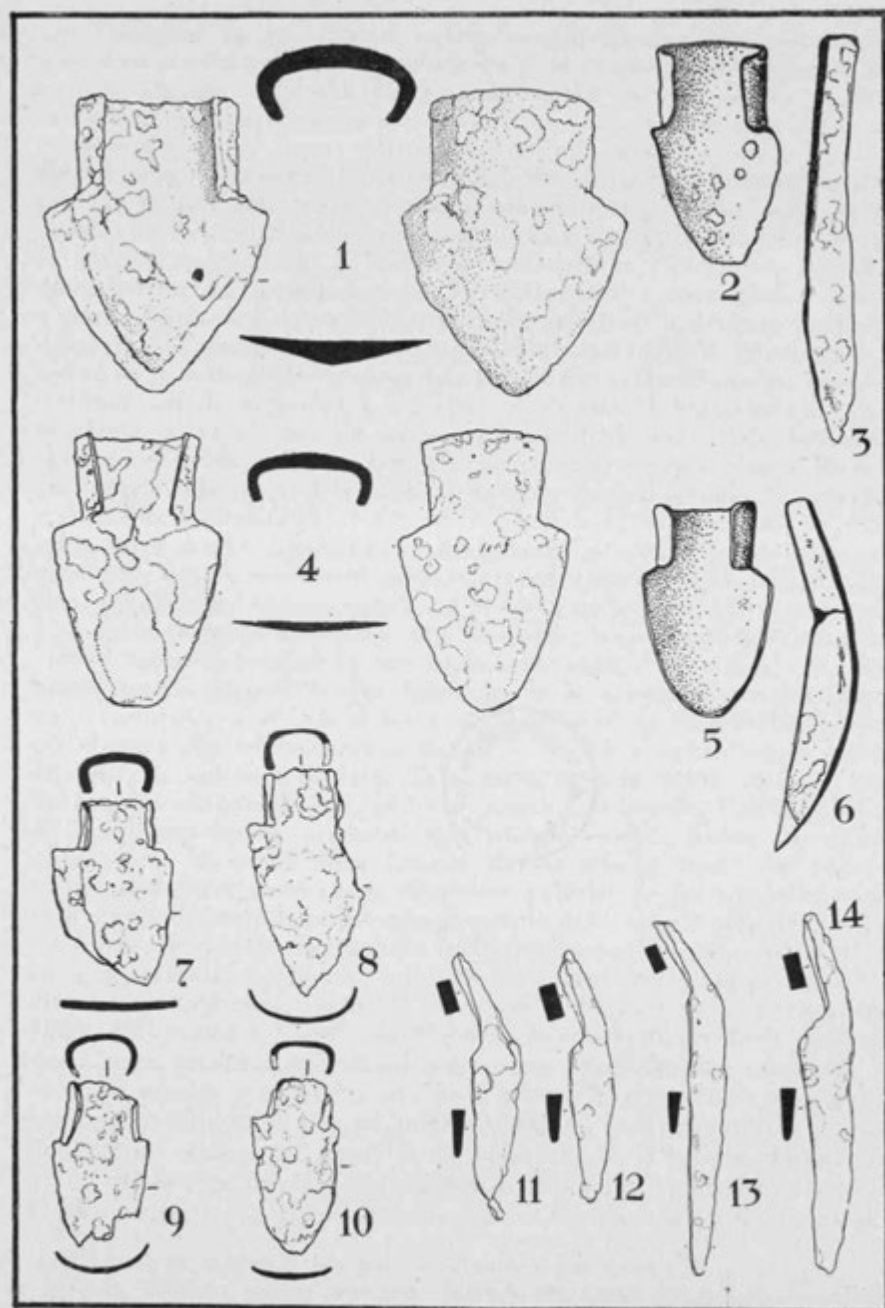
⁷⁹ Za orientacijo primerjaj Ložarjeva izvajanja na omenjenem mestu. Gradivo, ki ga hrani Narodni muzej, kaže še posebej na zveze z Idrijo ob Bači.

⁸⁰ To zvezo poudarja že Hoernes, *Natur und Urgeschichte der Menschen* 2, 256 s., in pri Szombathy MPK 1, 1903, 361.

sarsko dobo. Ta meja ni bila v materialni kulturi nobena bistvena ločnica. S tem, da vključitev domačih ljudstev pod rimsko nadoblast ni pomenila uničenja njihove materialne kulture, pa je tudi razumljivo, da so se pridobitve kasnolatenske kulture ohranile tudi v rimski čas. Da je med temi pridobitvami tudi lemež s črtalom in gredeljnico, je razumljivo tudi po njihovem visokem tehničnem nivoju. Rimljani niso mogli pokazati tu ničesar boljšega. Visok in napreden tehnični značaj tega orodja sam po sebi ni mogel imeti tendence izginevanja, ker ga ni bilo mogoče nadomestiti s čim drugim. Precejšnja tipološka enakost je hkrati tudi dokaz močne kontinuitete starega prebivalstva, dejstvo, ki ga tako že poznamo, n. pr. iz nagrobnikov s keltskimi in ilirskimi imeni. Najdišča kot so Drnovo, Vrhnika, vendarle niso čisto slučajna, prav tu so rimske postojanke z močno tradicijo domačega prebivalstva, ki kaže izredno močno življenje prav tik pred prihodom Rimljanov. Žal nimamo točnejše baze za kronološko opredelitev lemežev v omenjenih najdiščih. Tu nam prihajajo na pomoč druga najdišča v Bosni in Panoniji, ki dokaj jasno govore, da je ta tip rala ostal še nadalje nespremenjen v rabi, in to lahko domnevamo povsod tam, kjer je ostalo gospodarsko življenje še zadosti močno. Ruševine Feneka so tu še posebno važne. Tu je rimska Mogentiana živela neprekinjeno do 6. stoletja po n. št. V okviru gradiva, v katerem je bilo najdeno orno orodje, in to v nenavadno velikem številu, imamo poleg srpov, ki so ohranili čisto latenski značaj, že tipično zgodnjerednjeveško sekire. Fenek je hkrati kraj, ki pozna že zgodnjerednjeveško kulturo; ta pa je že na pragu avaroslovanske. Zveze Feneka in marsikaterega poznejšega avaroslovanskega najdišča v bližini so izpričane. Tu so torej Avari in Slovani našli modele za svojo kovaško obrt, ki jo nato najdemo v staroslovanskih gradiščih in depojskih najdbah na Češkoslovaškem. Podobnost teh lemežev z onimi iz Feneka in preko njih prav do idrijskih, je očitna, nič manjša pa ni tudi v ostalih kovaških izdelkih. To je jasno pokazal že Eisner;⁸¹ naša izvajanja le potrjujejo njegove ugotovitve, povezujejo na konkretnih primerkih razvojno črto od postojank ilirsko-keltskega domačega prebivalstva ob robu nastajajoče rimske Italije v kasnem latenu, preko kasnih panonskih primerkov do staroslovanskih na Češkoslovaškem in skušajo ekonomsko-politično razložiti to linijo. V tej razvojni liniji je morda čudno le to, da Slovani niso prevzeli že takoj v začetku tudi gredeljnice; te za sedaj v staroslovanskem gradivu ne poznamo.

Pri lemežu in črtalu kakor tudi še pri marsikaterem drugem kosu kovaške obrti lahko torej z vso upravičenostjo govorimo o etnogenezi staroslovanske kulture s kulturo predrimskega prebivalstva. Naš primer nam ravno dokazuje značaj te etnogeneze. To je srečanje slovanskega prebivalstva z romaniziranim prebivalstvom (katerega rasna mešanica tu ni toliko važna), ki je v svoji materialni kulturi še poznalo v latenski čas segajočo materialno civilizacijo.

⁸¹ Eisner, *Slavia Antiqua* 1, 1948, 367 ss.

Sl. 1. *Drnovo*; 2-3, 5-6. *Idrija ob Bači* (po Szombathyju); 4. *Vrhnika*;
7-14. *Dunaj pri Jereki*

Merilo: 1-3, 5-6 = 1 : 8; 4 = 1 : 4; 7-14 = 1 : 2

Risba: Erna Jenko

Vsekakor pa je treba v našem razpravljanju odločno razbiti še nekatere povezave, ki bi se mogle na prvi pogled opreti na naše ugotovitve. Če smo ugotovili, da je naša oblika lemeža, očitno v zvezi s črtalom in gredeljnico, nastala v vzhodnoalpskem prostoru, severno in severovzhodno od *caput Adriae*, in skušali navesti vzroke, ki ta nastanek delajo verjeten, je ta nastanek vezan na tako imenovani drugi razcvet v naši železnodobni predrimski kulturi. Nosilci tega pa niso enostavno Kelti v klasičnem pomenu te besede — pri čemer mislimo na njihovo ekspanzijo, ki se začneja sredi petega stoletja — ampak že nova tvorba, ki je posledica teh keltskih selitev: nova tvorba, kjer je v enem primeru bolj soudeležen ilirski substrat, v drugem pa keltski superstrat. To razmerje je eno izmed najbolj kočljivih vprašanj, s katerimi se je arheološka znanost šele začela ukvarjati. Navadno govorimo o ilirsko-keltski mešanici, kar je pa več ali manj le metodološki pojem, vendar nam ta ničesar ne pove o razmerjih, ki so seveda lahko tudi različna. Gurina velja vprav za čist primer nepretrganega ilirskega življenja.⁵² Idrija ob Bači deluje na prvi pogled keltsko,⁵³ toda njen starejši, poznohalštatski horizont je tipično še svetolucijski in kobariški, torej ilirski. Ne da bi načenjali to težko vprašanje, je treba samo ugotoviti, da poznolatski čas, v katerem nastopi orno orodje našega tipa, nikakor ne smemo vezati na Kelte z njihovimi selitvami vred, v klasičnem pomenu te besede, niti na Ilire v smislu halštatske kulture, ampak na novo tvorbo, ki ima svoje širše ozadje v politično že popolnoma spremenjenem svetu. Sedaj je tu že mogočna rimska država, staro nasprotje med Iliri in Kelti pa ni več živo. Iz tega vidika je sedaj popolnoma razumljivo, zakaj nimamo lemeža našega tipa v izrazito izhodiščnih keltskih centrih. Ta skratka ni tam nastal, niti ni vezan na keltsko ekspanzijo v klasičnem pomenu te besede. Politične silnice so sedaj popolnoma drugačne kot so bile v dobi Keltov in njihove ekspanzije. Nastanek tega lemeža pa je seveda vezan na nekatere važne pridobitve materialne, »keltske« kulture. Že pri tipološki analizi smo videli, da stoje lemeži v neposredni in ozki zvezi z ostalim orodjem. Če smo že pri našem tipu lemeža ločili dve varianti — eno z ožjo tuljavo in jasno oddeljenostjo od rezilnega lista, medtem ko je pri drugi varianti tuljava širša in brez oddeljenosti — od katerih je prva najbolj čisto oblikovana v vzhodnoalpskem in panonskem prostoru, druga pa izven tega prostora, morda ni popolnoma neupravičena misel, da obe varianti nimata v najstarejšem času nobene neposredne zveze, pač pa samo posredno, to je v ostalem orodju, ki ga je uveljavila že latenska doba; prav tako se zdi upravičena domneva, da je bilo to skupna baza za razvoj ornega orodja, ki je dobilo v Vzhodnih Alpah svojo določeno obliko, drugod pa drugačno, in to morda brez zveze z vzhodnoalpskim

⁵² Pittioni, *Urgeschichte des öst. Raumes*, str. 763 ss.

⁵³ Bolj keltski značaj poudarja Hoernes, l. c. Duhn je proti Keltom, Duhn-Messerschmidt, *Italische Gräberkunde* 2, 1939, 123 ss. Messerschmidt je previdnejši, l. c., 124, op. 25.

tipom. Tako bi si lahko razložili predvsem primerke v Britaniji, to je take, ki nastanejo razmeroma istočasno v precej oddaljenih geografskih predelih, so si močno podobni, vendarle ne enaki. Pozneje, v polni rimski dobi pa nastopijo že neposredna mešanja. Podobno je s črtalom, za katero kaže današnje stanje raziskav nastanek v istem vzhodnoalpskem prostoru; pri tem pa je težko reči, ali je njegov pojav omejen le na ta prostor. Nekateri zgodnji primerki, n. pr. v Angliji, še prav tako nimajo prave razlage v zvezi z vzhodnoalpskimi. Nasprotno pa je gredeljnica omejena le na ta prostor in Panonijo. Brez dvoma moramo vzhodnoalpskemu prostoru odkazati važno mesto v nastanku rala.

Pojav tipološko enotnega lemeža, ki ga imamo z najdbami v Idriji ob Bači in Gurini prvič izpričanega, pa moramo nujno obravnavati skupaj s črtalom in gredeljnico, ki na istem prostoru prav tako, lahko rečemo, prvič nastopi in se tudi pozneje na tem prostoru še obdrži, le da se težišče najdb podobno kot pri lemežu pomakne bolj proti vzhodu. To res ne bo več samo naključje, saj nikjer drugje nimamo vseh treh elementov tako ozko povezanih v kasnolatenški dobi in zgodnjericinski dobi. Tako imamo za Vzhodne Alpe, to je za pretežno noriško ozemlje, že v kasnolatenškem času izpričano gradivo, na katero z veliko verjetnostjo lahko obrnemo toliko citirano Plinijevo poročilo⁵⁴ o iznajdbi pluga oziroma rala z vozom, »quod genus vocant plaumorati«. Plinij je to novo iznajdbo pripisal Retijcem, torej jo je dejansko občutil kot nerimsko. Če jo pa pripisuje prav Retijcem, je to po eni strani zelo blizu ozemlju, kjer imamo arheološko še najbolj otipljivo predstavo za Plinijevo trditev, po drugi strani pa bi tudi ne bilo izključeno, da so ta tip rala Retijci dejansko prevzeli iz noriškega prostora. Plinijevo poročilo je mlajše kot pa arheološko dokazani tip rala s kolci v Vzhodnih Alpah. Ne glede na to nam ni treba jemati niti Plinijevo niti arheološko pričevanje le v najožjem geografskem merilu. Plinijevo poročilo se spravlja običajno v zvezo s prvim pojavom pluga (v nasprotju z ralom) na evropskem območju. S tem v zvezi naj samo opozorim na Brataničevo ostro ločitev med plugom in ralom⁵⁵ (prvo je nesimetrično, drugo simetrično orno orodje), po kateri seveda tudi Plinijevo poročilo še ni dokaz za obstoj pluga v strogem smislu te besede, kakor niso dokaz za plug niti črtalo samo po sebi niti kolca. Tako imamo v našem arheološkem gradivu s slovenskega ozemlja, kakor tudi v vsem primerjalnem gradivu, ki smo ga tu navedli, opraviti še vedno samo z ralom. Tudi za Retijo, kakor enostavno tudi za vse cesarsko rimsko ozemlje, ne moremo zadostno dokazati obstoj nesime-

⁵⁴ Plinius, Nat. Historia 18, 18, 48. Non pridem inventum in Raetia Galliae duas addere tali rotulas, quod genus vocant plaumorati (po običajnem načinu branja). Cfr. kritični pretres pri Leserju, 254 ss. Možnost te zveze poudarja že Bratanić, l. c., 281, kjer tudi navaja, da je v Južnih Alpah na severu Italije še danes v rabi podobno ralo. Drachmann pa nasprotno zanika možnost, da bi smeli kakršnekoli arheološke ostanke povezati z omenjenim Plinijevim poročilom. PWRE XIX, 2 s. voce Pflug, 1467 s.

⁵⁵ Bratanić, Plug i ralo, SE 5, 1952, 208 ss.

tričnega ornega orodja; o tem sta se prepričljivo izrazila že Leser⁸⁶ in Bratanić.⁸⁷ Edina izjema resnega značaja bi bila najnovejša najdba v Lisičičah ob Neretvi.⁸⁸ Po vsem tem je treba z vso kritičnostjo sprejemati mnenja, ki vidijo na podlagi Plinijevega poročila izvor pluga pri Retijcih — ti se jemljejo več ali manj kot sinonim za Galce oziroma Kelte — ga nato preko Rimljanov oziroma romaniziranega prebivalstva prenašajo na Germane oziroma Nemce zgodnjega srednjega veka in od tod na Slovane. Plinijevo poročilo še ni dokaz za izvor pluga. Če pa že poskušamo vezati Plinijevo poročilo na kaj konkretnega, potem je po današnjem stanju še najverjetnejša povezava z arheološkimi najdbami v Noriku in Panoniji. Kontinuiteta teh najdb pa živi najbolj oprijemljivo v Panoniji in od tod v staroslovenskih najdbah. Da so te neposredno povezane s panonskimi in ne preko nemškega posredništva, zadoštuje že pogled na karto staroslovenskih najdišč z lemeži in črtali. Ti predmeti niso bili najdeni na ozemlju, ki je odprto proti zahodu — tam jih je znatno manj — pač pa na ozemlju, ki je odprto proti Panoniji. Niso bili najdeni v sklopu najdb, ki govore o zahodnih nemških vplivih, ampak v okolju takih, ki govore o panonskih. S tem pa seveda ne smemo preiti v drugo skrajnost, da bi hoteli izvajati vse iz panonske linije, čeprav je ta po vsem videzu odločilnejša, predvsem za lemež. Tudi severno od Alp živita i lemež i črtalo vsaj od zgodnjericke cesarske dobe dalje, v zgodnjem srednjem veku ju dobimo tudi na severu.⁸⁹ Toda za prvi pojav lemeža in črtala vsaj na slovaško-moravskem prostoru ta linija ni važna. In Češkoslovaška je najbližja paralela za presojanje položaja pri nas. Vsa ta izvajanja pa se nanašajo seveda samo na ralo, ki ga predočujejo arheološke najdbe lemežev in črtal, ne pa na plug v ožjem pomenu te besede, ki se pojavi precej kasneje.⁹⁰ Problematika nastanka pluga pa že ne sodi v naše razpravljanje.

Kakor je metodično nujno, da sprejmemo razlikovanje med ralom in plugom, tako je treba tudi poudariti, da zato ne smemo podcenjevati učinka težkega rala v poljedelstvu, o katerem nam govore prav lemeži s črtalom in kolci, da je v tem smislu komaj vezati ralo na motično in plug na orno poljedelstvo. V tem smislu pojav nesimetričnega lemeža ne pomeni nujno nekega ostrega in odločilnega poljedelskega prevrata. To poudarjam tudi v zvezi s staroslovenskim poljedelstvom. Kot nam dokazujejo arheološke najdbe, so se seznanili Slovani z železnim lemežem in črtalom že zelo kmalu, in sicer že v

⁸⁶ Leser, o. c., 239 ss.

⁸⁷ Bratanić, Nešto o starosti pluga kod Slovena, l. c., 281 ss. Cfr. isti, Laos 2, 1952, 51 ss.

⁸⁸ Bratanić, l. c., 298 (Dodatek).

⁸⁹ Tu naj opozorim le na literaturo. Steensberg, North West European Plough-Typs of Prehistoric, Times and the Middle Ages. Acta Archaeologica 7, 1936, 160 ss. Za Poljsko cfr. Kostrzewski J., Les origines de la civilisation polonaise, 1949, 32 ss.; Hensel, Slowianszczyzna wczesnosrednowieczna, 1952, 30 ss.; Jirlow Ragnar, Bill och rist pa förhistoriska plogar. Fornwannen 44, 1944, 218 ss.

⁹⁰ Cfr. Bratanić, Laos 2, 1952, 52 ss.

najstarejši gradiščanski dobi, brez nemškega posredništva.²¹ Predvsem lemež je bil splošno v rabi, komaj kje imamo tako številne najdbe kot na moravsko-odrskem območju. Koliko pa smemo tudi za Slovence po njihovi naselitvi domnevati, da so poznali tako ralo, je še odprto vprašanje. Za ta čas za slovensko ozemlje še nimamo nobenih podatkov. Ker pa praktično nimamo raziskanega še nobenega gradišča oziroma naselja, to negativno pričevanje še ni dokončno. Ob vsej siceršnji povezanosti slovenske in češko-moravsko-slovaške materialne kulture je prav nasprotno zelo verjetno. Slovenci so se prav tako lahko seznanili z njim nekje v Panoniji na prostoru avaroslovanske kulture, vsaj teoretično pa lahko tudi na slovenskih tleh.

Toda segati v celotni kompleks vprašanj ni več naš namen. Ob primerkih ornega orodja na slovenskih tleh smo le poskušali pokazati, da je določen tip lemeža po vsej verjetnosti nastal v Vzhodnih Alpah nekako na koncu drugega stoletja pr. n. št., da se ta tip prav v tem prostoru pogosto veže s črtalom in gredeljnico, katerih najstarejši primerki so bili najdeni prav tako tu, da poznamo torej ralo s kolci — to pa je za sedaj tudi najkonkretnejša predstava, ki jo more arheologija dati k Plinijevemu poročilu o retijski novosti v ornem orodju — da je tako ralo ostalo na tem prostoru, in predvsem v Panoniji v rabi še v rimskem času, in da je prav ta tip lemeža in črtala vplival oziroma bil prototip lemežev in črtal, ki jih nato nahajamo v gradiščanski staroslovanski kulturi, predvsem v moravsko-odrskem prostoru.

²¹ V tej zvezi je treba popraviti Grafenauerjevo arheološko dokumentacijo. Grafenauer, Ustoličevanje in država karantanskih Slovencev, Ljubljana 1952, str. 451, navaja Niederleja, da so dobili Slovani prvi plug (z železnim lemežem, ki zemljo obrača, in črtalom) od Nemcev, ti pa so ga prejeli iz antike preko Galije. O vprašanju pluga v ožjem smislu tu ne mislim govoriti, vsekakor je črtalo tudi v zgodnjerednjeveški slovanski ostalini vezano na simetrični lemež, torej na ralo. Za Niederlejevo predstavo pluga cfr. Bratanič, l. c., 291, op. 13. Najstarejši lemeži so že iz starejše gradiščanske periode, črtalo iz konca osmega, začetka devetega stoletja (Gajary). Eisner, Pamatky Archaeologicke, Skupina praveka 42, 1946, 105, in sl. 5. En lemež in črtalo pripadata po vsej verjetnosti naselbini, dve črtali istočasni depojski najdbi. Naslonitev teh najdb na panonski kulturni krog in ne na nemškega smo ugotovili. Svoje mnenje o nemškem posredništvu pri »plugu« je popravil Niederle delno že sam. Že v Život Starych Slovanů III/1, 72, dopušča možnost, da bi bili južni Slovani prevzeli plug naravnost od Rimljanov, dasi je sicer odločno mnenja, da so ga prevzeli od nemških kolonistov. V Manuel de l'antiquité slave 2, Paris 1926, 190 ss., omenja, da so rimski plug prevzeli podonavski in porenski Germani, od njih je prišel v karolinški dobi k zahodnim Slovanom, medtem ko so ga južni Slovani lahko prevzeli že prej brez posrednika. Národ. věstník 27—28, 1954—55, 99 s., posrednikov za Podkarpatske Slované ne omenja več, citira pa Stender-Petersna, po katerem naj bi bili Slovani prevzeli plug po posredovanju Gotov, dasi k njegovemu mnenju ne zavzame posebej stališča. Cfr. tudi Bratanič, l. c., 291, op. 11—13. Niederlejeva linija razvoja, ki jo postavlja v začetku, Gallia—antika—Nemci—Slovani, sloni na Plinijevem poročilu o retijski iznajdbi pluga (plaumorati), ki so ga nato prevzeli romanizirani prebivalci in Rimljani in preko njih Germani. V svojem članku sem poskušal ravno pokazati, da arheološki ostanki govore odločno za panonsko linijo, v tej liniji pa nemško posredništvo prav v prvih začetkih odpade.

Zusammenfassung

DAS PRAHISTORISCH-ARCHAOLOGISCHE MATERIAL
ZUR PFLUGGERATEFORSCHUNG IN SLOWENIEN

In der Abhandlung werden Pfluggeräte aus Slowenien besprochen, und zwar zwei Scharen und Seche aus Idrija a. d. Bača (Tab. II, 2, 3, 5, 6), zwei Scharen aus Drnovo (Tab. I, 7 und II, 1), je eine aus Vrhnika (II, 4) und Smarje bei Jelše (I, 6), ferner der Depotfund aus Unec bei Rakek, der ausser einer Schar, einem Sech und einer Grindelkette noch eine Hacke und Sense aufweist (Tab. I, 1—5) und schliesslich noch die Votivminiaturenscharen und Seche aus Dunaj bei Jereka (Tab. II, 7—14). Mit den erwähnten Funden kann man die in Gurina aufgefundenen drei Scharen und eine Grindelkette (Anm. 16, 17) in enge Verbindung bringen, obwohl Gurina schon ausserhalb des slowenischen Territoriums liegt. Alle Scharen, auch wenn sie in Verbindung mit Sech und Grindelkette stehen, gehören ausschliesslich dem symmetrischen Typus an. Das veröffentlichte Material — ausgenommen sind dabei die Funde aus Idrija a. d. Bača und Gurina — befindet sich im Nationalmuseum in Ljubljana.

Am besten können die Funde aus Idrija a. d. Bača chronologisch fixiert werden. Sie gehören dem spätlatènezeitlichen Kreis an und sind als die ältesten, gut dokumentierten Stücke dieser Art zu bezeichnen. Die beiden Stücke aus Grab 5 sind jünger als jene im Grab 18, es ist jedoch nicht sicher, ob die erst angeführten als schon frühkaiserzeitlich zu betrachten sind; jedenfalls sind sie nicht römisch, sondern gehören der Materialkultur der vorrömischen Bevölkerung an. Als der gleichen Zeitperiode angehörig kann man zumindest die zwei Scharen und die Grindelkette aus Gurina wie auch den Depotfund aus Unec bei Rakek betrachten, obwohl es in beiden Fällen nicht ganz möglich ist, die bei Scharen und Sechen so oft schwankende Datierung zwischen der Spätlatènezeit und der frühen Kaiserzeit sicher festzustellen. Derselbe Fall wiederholt sich bei den Votivexemplaren aus Dunaj bei Jereka, die höchstwahrscheinlich der Spätlatènezeit angehören, ohne dass man wegen der unverlässlichen Ausgrabungsmotiven des Grafen Windischgrätz einen sicheren Beweis hiefür erbringen könnte. Als Einzelfunde sind die Stücke aus Drnovo, Vrhnika und Smarje bei Jelše wohl römisch, wie dies aus dem gesamten Charakter der dort bekannten Funde hervorgeht, doch ist eine detaillierte Chronologie nicht möglich.

Auf Grund der Zusammenstellung des komparativen Materials (Anm. 34—63), die aber keinen Anspruch auf Vollständigkeit erhebt, versucht der Verfasser eine Typologie der Pfluggeräte aufzustellen, eine Arbeit, welcher der jetzige Stand der Forschung angesichts des mangelhaften veröffentlichten Materials noch nicht gemachsen ist. Es ist jedenfalls zu betonen, dass die gleichen Typen der Schar und des Sechs, die in Idrija a. d. Bača zuerst aufgefunden wurden, und der Grindelkette, von welcher als das älteste Exemplar jenes aus Gurina zu betrachten ist, in der provinzialrömischen Kultur der Ostalpen und Pannoniens weiter leben, wobei in der spätrömischen Zeit die Funde von Pannonien die Oberhand gewinnen. Die spätrömischen Exemplare kann man leicht als eine fortgesetzte Reihe der ältesten Stücke aus dem Ostalpenraum betrachten. Die Stücke aus Fenek sind dabei besonders wichtig, obwohl wir von dem genannten Fundplatz keine zuverlässige Stratigraphie besitzen. Einige der Stücke können jedoch sehr jung sein, wie dies aus dem Gesamtbild der römischen Mogentiana hervorgeht. Der Autor ist der Meinung, dass gerade die Funde aus Fenek-Mogentiana jene Brücke darstellen, über welche der gleiche Typus der Scharen und Seche in die avarisch-slavische Materialkultur übergegangen ist. Dieser Meinung hat gerade in letzter Zeit Eisner (Anm. 47) mit gut begründeten Argumenten beigepflichtet. Die altslavischen Funde von symmetrischen Scharen und Sechen, die im Moravatal besonders häufig vorkommen, sind meistens als eine Weiterführung des römischen Gutes anzusehen, welches aber seinerseits ein Erbe der vorrömischen

Bevölkerung ist. In diesem Sinne können wir von einer Ethnogenesis der alt-slavischen Kultur mit jener der vorrömischen illyrokeltischen Bevölkerung sprechen.

Ausser mit der Problematik des Fortlebens der spätlätènezeitlichen Pfluggeräte in der provinziäl-römischen Kultur Noricums und Pannoniens, von wo sie später auch den Eingang in die frühslavische Kultur gefunden haben, befasst sich der Autor auch eingehender mit der Problematik der Entstehung der Schar, des Seches und der Grindelkette dieses Typus. Ihren Ursprung sieht der Verfasser im ostalpinem Raum der Spätlätènezeit, bringt sie jedoch nicht einfach mit den Kelten in Verbindung, sondern mit der illyrokeltischen Bevölkerung, die in ihrer materiellen Kultur weder rein illyrisch noch keltisch ist. Dies ist nämlich eine neue Kultur, bei der es manchmal schwer fällt, ein Urteil abzugeben, ob das illyrische Substrat oder das keltische Hyperstrat stärker war. Gerade im Falle Idrija a. d. Bača, Gurina und Dunaj bei Jereka, wo die ältesten gut dokumentierten Pfluggerätestücke zu finden sind, müssen wir eher an die illyrische Bevölkerung denken, die die Errungenschaften der keltischen Kultur schon in sich aufgenommen hatte. Diese Bevölkerung an der Grenze Italiens, das zu dieser Zeit zur Grossmacht wird, erlebt eine neue Blütezeit ihrer Kultur. Die Wurzeln dieses neuen Aufschwungs sind, vom wirtschaftlichen Standpunkt aus gesehen, in den damals entstandenen Handelsbeziehungen mit Italien, und was den politischen Standpunkt anbelangt, in der Entfaltung des Regnum Noricum als politischer Macht zu suchen. Aus diesen Gründen wäre es irrig, die neue Erfindung einfach den Kelten zuzuschreiben. Diese neue Kultur kennt wohl die Errungenschaften der keltischen Kultur, hat aber mit der keltischen Expansion im wahren Sinne des Wortes nichts gemein. So ist es leicht verständlich, warum gerade in den Kernkeltenländern unsere Scharen, Seche und Grindelketten fehlen. Sie sind eben keine reine keltische Angelegenheit, sondern vielmehr eine norische, die mit dem ostalpinen Raum verbunden ist. Die Verbundenheit der ältesten Stücke im ostalpinen Raume mit den ältesten im Norden ist zur Zeit schwer zu erklären, es kann jedoch angenommen werden, dass in diesem Falle die Ähnlichkeit nicht so sehr in der unmittelbaren Verbindung zu suchen ist, sondern nur mittelbar, das heisst in den keltischen Werkzeugen, die eine gemeinsame Grundlage für die Entwicklung der Pfluggeräte dieser typologischen Art darstellen. So konnte man sich z. B. die Exemplare in Britannien erklären, deren Erscheinung einigermaßen in die gleiche Zeitperiode mit den ostalpinen fallen dürfte.

Wenn schon die Betrachtung der Pfluggeräte in den einzelnen Stücken (Schar, Sech und Grindelkette) die Bedeutung des Ostalpenraumes hervorhebt, was ihre Entstehung anbelangt, so wird das Bild im Zusammenhang aller drei Teile noch klarer. Die Grindelkette — sonst nur in Noricum und Pannonien bekannt — wird hier schon in der ältesten Zeit mit Scharen und Sechen zusammen gefunden, was ein Pfluggerät mit einem Rädervorgestell voraussetzt. Es ist nicht ausgeschlossen, dass diese Pflugart die konkrete Vorstellung von Plinius' Stelle *Natur. Hist. 18, 18, 48 ... quod genus vocant plaumorati* darstellt. Dieser Pflug war also wahrscheinlich kein echter Pflug im Sinne eines unsymmetrischen Gerätes, sondern eine Art Räderar, von welchem uns die archäologischen Funde von Schar, Sech und Grindelkette im norisch-pannonischen Raume die konkreteste und älteste Vorstellung geben.